

ha. Stilistika se ne bavi živom rečju nego njenim histološkim preparatom, apstraktnom lingvističkom rečju koja je u službi individualnog majstorstva umetnika. Ali i ti visoki tonovi stila, individualni ili jednog pravca, otrgnuti od glavnih puteva društvenog života reči, neizbežno bivaju površno i apstraktno razmatrani i ne mogu biti izučavani u organskom jedinstvu sa smisaonim sferama dela.

GLAVA I

SAVREMENA STILISTIKA I ROMAN

Do XX veka nije bilo jasnog pogleda na problem stilistike romana, ni tretmana koji bi proisticao iz priznavanja stilske osobnosti romaneskne (umetničko-prozne) reči.

Dugo je roman bio predmet samo apstraktno-ideološkog razmatranja i publicističkog ocenjivanja. Konkretna pitanja stilistike ili su potpuno zaobilažena, ili su razmatrana usputno i nenačelno: umetničko-prozna reč shvatana je kao poetska u užem smislu, i na nju su nekritički primenjivane kategorije tradicionalne stilistike (sa njenom osnovom — učenjem o tropima); ili se jednostavno ograničavalo na puke vrednosne karakteristike jezika — »izražajnost«, »slikovnost«, »snaga«, »jasnoća« i sl. — a da u te pojmove nije unet nikakav koliko-toliko određen i promišljen stilski smisao.

Krajem prošloga veka, kao protivteža apstraktno-ideološkom razmatranju, počinje da raste interesovanje za konkretna pitanja umetničkog majstorstva u prozi, za tehnološke probleme romana i novele. Ipak, u pitanjima stilistike stanje se nimalo nije promenilo: pažnja se gotovo isključivo usredsređuje na probleme kompozicije (u širem smislu). Ali, i dalje nema načelnog i istovremeno konkretnog pristupa (jedan bez drugog nije mogućan) osobnostima stilske reči u romanu

(pa i u noveli); i dalje dominiraju ona ista slučajna ocenjivačka posmatranja jezika u duhu tradicionalne stilistike, koja uopšte ne dotiču pravo biće umetničke proze.

Veoma je rasprostranjeno i karakteristično gledište koje u romanesknoj reči vidi neku vanumetničku sredinu, lišenu posebne i svojevrsne stilske obrade. Ne nalazeći u romanesknoj reči očekivana, čisto pesnička (u užem smislu) oblikovanja, osporavaju joj svaki umetnički značaj i ona, kao i u životno-praktičnom ili naučnom govoru, predstavlja samo umetnički-neutralno sredstvo opštenja¹.

Takvo gledište oslobađa od nužnog bavljenja stilističkim analizama romana, ukida sam problem stilistike romana, dozvoljavajući da se ostane u granicama čisto tematske analize romana.

Uostalom, stanje se menja upravo 1920-ih godina: romaneskna prozna reč počinje da zauzima svoje mesto u stilistici. S jedne strane, pojavljuje se niz konkretnih stilskih analiza romaneskne proze; s druge, čine se načelni pokušaji shvatanja i definisanja stilske osobenosti umetničke proze, onde gde se ona razlikuje od pesništva.

Ali su upravo te konkretne analize i ti pokušaji načelnog pristupa sasvim jasno pokazali da na romanesknu reč nisu primenljive sve kategorije tradicionalne stilistike i samo shvatanje pesničke, umetničke reči, koje čini njihovu osnovu. Romaneska reč pokazala se kao probni kamen

¹ V. M. Zirmunski je još 1920-ih godina pisao: »Dok lirski pesma predstavlja uistinu delo verbalne umetnosti — u izboru i spajanju reči, kako sa smislaone tako i sa zvukovne strane, potpuno potčinjeno estetskom zadatku — roman L. Tolstoja, slobodan u svojoj jezičkoj kompoziciji, ne koristi reč kao umetničko-značenski element delovanja nego kao neutralni milje ili sistem označavanja, koji su, kao i u praktičnom govoru, potčinjeni komunikativnoj funkciji i uvode nas u kretanje tematskih elemenata odvojeno od reči. Takvo književno delo ne može se smatrati za delo verbalne umetnosti ili, u svakom slučaju, ne u smislu u kojem lirski pesma«. („К вопросу о формальном методе“, u zborniku njegovih rasprava *Вопросы теории литературы*, L., »Academia«, 1928. s. 173).

čitavog stilističkog mišljenja, kamen koji je otkrio uskost toga mišljenja i njegovu neadekvatnost svim sferama umetničkog života reči.

Svi pokušaji konkretnih stilskih analiza romaneskne proze ili su prelazili na lingvističko opisivanje romansijerovog jezika, ili su se ograničavali na izdvajanje pojedinih stilskih elemenata romana, koji su podvodivi (ili samo tako izgleda) pod tradicionalne kategorije stilistike. I u jednom i u drugom slučaju, stilska celina romana i romaneskne reči izmiče istraživaču.

Kao celina, roman je mnogostilska govorno raznolika, višeglasna pojava. Istraživač se u njemu suočava sa nekoliko raznovrsnih stilskih jedinstava koja se ponekad nalaze u različitim jezičkim ravnima i potčinjavaju se različitim stilskim zakonitostima.

Evo osnovnih tipova kompoziciono-stilskih jedinstava na koja se obično razlaže romaneska celina:

1. neposredno autorsko književno-umetničko pripovedanje (u svim njegovim najrazličitijim varijantama);
2. stilizacija različitih oblika usmenog pripovedanja u svakodnevici (skaz);
3. stilizacija različitih oblika poluknjiževnog (pisanog pripovedanja u svakodnevici (pisma, dnevnic i sl.);
4. različiti oblici književnog, ali vanumetničkog autorskog govora (moralna, filozofska, naučna razmatranja, retorička deklamacija, etnografski opisi, protokolarna obaveštenja i sl.);
5. stilski individualizovani govor junaka.

Ulazeći u roman, ta raznorodna stilska jedinstva slažu se u njemu u skladan umetnički sistem i potčinjavaju se višem stilskom jedinstvu celine, koje se ne sme poistovetiti ni sa jednim njemu potčinjenim jedinstvom.

Stilska originalnost romanesknog žanra sastoji se upravo u slaganju tih potčinjenih, ali re-

lativno samostalnih jedinstava (ponekad čak višezjezičnih), u više jedinstvo celine: stil romana je u slaganju stilova; jezik romana je sistem »jèzikā«. Svaki izdvojeni element jezika romana najtačnije određuje ono potčinjeno stilsko jedinstvo u koje neposredno ulazi: stilski individualizovani govor junaka, svakodnevički skaz pripovedača, pismo i sl. To najbliže jedinstvo određuje jezički i stilski oblik određenog elementa (leksički, semantički, sintaksički). U isto vreme, taj element, zajedno sa svojim najbližim stilskim jedinstvom, pripada stilu celine, nosi u sebi akcenat celine, učestvuje u građenju i razotkrivanju jedinstvenog smisla celine.

Roman je umetnički organizovana društvena govorna raznolikost, ponekad višezjezičnost, i individualna disonanca. Unutrašnja raslojenost jedinstvenog nacionalnog jezika na društvene dijalekte, manire grupa, profesionalne žargone, jezike žanrova, jezike generacija i uzrasta, jezike pravaca, jezike autoriteta, jezike grupa i prolaznih moda, jezike društveno-političkih dana pa čak i časova (svaki dan ima svoju parolu, svoj rečnik, svoje akcente); ta unutrašnja raslojenost svakog jezika u svakom datom trenutku njegovog istorijskog postojanja nužna je pretpostavka romanesknog žanra: društvenom govornom raznolikošću i individualnom disonancom izraslom na njenoj osnovi roman orkestrira sve svoje teme, sav svoj prikazivani i odraženi predmetno-smislaoni svet. Govor autora, govor drugih pripovedača, umetnuti žanrovi, govor junaka — to su samo osnovna kompoziciona jedinstva pomoću kojih se govorna raznolikost unosi u roman; svako od njih dozvoljava raznolikost društvenih glasova i raznolikost veza i korelacija među njima (uvek u izvesnoj meri dijalogizovanih). Te posebne veze i korelacije između iskaza i jezika, to kretanje teme po jezicima i govorima, njeno razbijanje u struje i kaplje društvene govorne raznolikosti, njena dijalogizacija — to je osnovna odlika stilistike romana.

Tradicionalnoj stilistici nisu poznata takva povezivanja jezika i stilova u više jedinstvo, ona nema pristup svojevrsnom društvenom dijalogu jèzikā u romanu. Zato se stilistička analiza ne usmerava na celinu romana nego samo na jedno ili drugo njegovo potčinjeno stilsko jedinstvo. Istraživač prolazi pored osnovne odlike romanesknog žanra, zamenjuje predmet istraživanja i umesto romanesknog stila analizira, u suštini, nešto sasvim drugo. On transponuje simfonijsku (orkestriranu) temu za klavir.

Primećuju se dva tipa zamene: u prvom slučaju, umesto analize stila romana, daje se opis jezika romanopisca (ili, u najboljem slučaju, »jèzikā« romana);² u drugom se izdvaja jedan od potčinjenih stilova i analizira kao stil celine.

U prvom slučaju stil se odvaja od žanra i dela i razmatra kao pojava samog jezika; jedinstvo stila određenog dela pretvara se ili u jedinstvo nekakvog individualnog jezika (»individualni dijalekt«), ili u jedinstvo individualnog govora (*parole*). Smatra se da je upravo individualnost govornika činilac koji obrazuje stil, koji jezičku, lingvističku pojavu pretvara u stilsko jedinstvo.

Za nas, u datom slučaju, nije bitno u kom se pravcu kreće takva vrsta analize stila romana: da li ide u pravcu otkrivanja nekakvog romansijerovog individualnog dijalekta (to jest, njegovog rečnika, njegove sintakse) ili vodi ka otkrivanju odlika dela kao nekakve jezičke celine, kao »iskaza«. U oba slučaja podjednako, stil se poima u duhu Sosira — kao individualizacija zajedničkog jezika (kao sistema zajedničkih jezičkih normi). Stilistika se pri tom pretvara ili u svojevrsnu lingvistiku individualnih jezika, ili u lingvistiku iskaza.

Jedinstvo stila, u skladu sa razmatranim gledištem, pretpostavlja tako, s jedne strane — jedinstvo jezika kao sistema opštih normativnih oblika i s druge — jedinstvo individualnosti koja se ostvaruje u tom jeziku.

Oba ta uslova stvarno su neophodna u većini pesničkih žanrova, ali oni ni ovde nikako ne iscrpljuju i ne određuju stil dela. Najprecizniji i najpotpuniji opis individualnog jezika i govora pesnika, čak i sa orijentacijom na slikovnost jezičkih i govornih elemenata, još nije stilistička analiza dela, jer se ti elementi odnose na sistem jezika ili sistem govora, to jest na nekakva lingvistička jedinstva, a ne na sistem umetničkog dela koje se potčinjava zakonima potpuno drugačijim od onih u lingvističkom sistemu jezika i govora.

Ali, ponavljamo, u većini pesničkih žanrova jedinstvo sistema jezika i jedinstvo (i jedinstvenost) jezičke i govorne individualnosti pesnika koja se neposredno ostvaruje u njemu, neophodne su pretpostavke pesničkog stila. Roman ne samo da ne zahteva te uslove nego je čak, kao što smo rekli, pretpostavka istinske romaneskne proze — unutrašnja slojevitost jezika, njegova društvena govorna raznolikost i individualna disonanca u njemu.

Zato je zamenjivanje stila romana individualizovanim jezikom romansijera (ukoliko ga je moguće otkriti u sistemu »jèzikā i »govorā« romana) dvostruko nesigurno: ono će nagrditi samu suštinu stilistike romana. Takva zamena neizbežno dovodi do toga da se iz romana izdvajaju samo oni elementi koji se uklapaju u okvire jedinstvenog jezičkog sistema i koji direktno i neposredno izražavaju autorovu individualnost u jeziku. Celine romana i specifični zadaci građenja te celine od govorno raznolikih, disonantnih, višestilskih i, često, višejezičkih elemenata, ostaju izvan granica takvog istraživanja.

Takav je prvi tip zamene predmeta stilske analize romana. Ne udubljujemo se u raznolike varijacije ovoga tipa, određene različitim shvatanjem pojmova kao što su »governna celina«, »sistem jezika«, »autorova jezička i governna individualnost«, i razlikama u shvatanju samog uzajamnog odnosa stila i jezika (a takođe i sti-

listike i lingvistike). U svim mogućim varijacijama ovoga tipa analize koja poznaje samo jedan jedini jezik i jedinu, u njemu neposredno izraženu individualnost autora, stilska suština romana nepovratno izmiče istraživaču.

Drugi tip zamene ne odlikuje se orijentacijom na jezik autora nego na stil romana; ipak, taj stil sužava se do stila samo jednog od podređenih (relativno samostalnih) jedinstava romana.

U većini slučajeva, romaneskni stil se podvodi pod pojam »epskog stila« i na njega se primenjuju odgovarajuće kategorije tradicionalne stilistike. Pri tom se iz romana izdvajaju jedino elementi epskog prikazivanja (prvenstveno u autorovom neposrednom govoru). Zanemaruje se duboka razlika između romaneskne i čisto epske slikovnosti. Razlike između romana i epa obično se opažaju samo na kompozicionom i tematskom planu.

U drugim slučajevima izdvajaju se drugi elementi stila romana kao karakterističniji za ovo ili ono konkretno delo. Tako se element pripovedanja može razmatrati ne sa gledišta njegove objektivne slikovnosti, nego subjektivne izražajnosti (ekspresivnosti). Mogu se izdvojiti elementi svakodnevičkog vanknjiževnog pripovedanja (skaz) ili momenti sižejno-informativnog karaktera (na primer, u analizi avanturističkog romana)². Mogu se, najzad, izdvojiti i čisto dramski elementi romana, pri čemu se pripovedački momenat svodi na obično ukazivanje na dijaloge junaka romana. Međutim, sistem jezika u drami u načelu je drugačije organizovan nego u romanu, stoga ovi jezici i zvuče sasvim drugačije nego u romanu. Nema obuhvatnog jezika dijaloški okrenutog pojedininim jezicima, nema drugog obuhvatnog nesižejnog dijaloga (koji nije dramski).

² U nas su stil umetničke proze izučavali formalisti prvenstveno u te dve poslednje ravni, to jest, izučavani su ili elementi skaza, kao najkarakterističniji za umetničku prozu (Ejhenbaum), ili sižejno-informativni elementi (Šklovski).

Svi ovi tipovi analize ne odgovaraju stilu ne samo celine romana, već ni elementa koji sami ističu kao osnovni za roman, jer taj element, izdvojen iz korelacije sa drugima, menja svoj stilski smisao i prestaje da bude ono što je stvarno bio u romanu.

Savremeno stanje pitanja stilistike romana sa svim očigledno otkriva da sve kategorije i metode tradicionalne stilistike nisu sposobne da ovladaju umetničkom osobenošću reči u romanu i njenim specifičnim životom u njemu. »Pesnički jezik«, »jezička individualnost«, »slika«, »simbol«, »epski stil« i druge opšte kategorije koje je izdvojila i koje primenjuje stilistika, a takođe i svi pod te kategorije podvodivi konkretni stilski postupci, uza sve razlike u tome kako ih shvataju različiti istraživači, jednako su usmereni na jednojezičke i istostilske žanrove, na pesničke žanrove u užem smislu. Sa ovom isključivom orijentacijom povezan je niz bitnih osobina i ograničenja tradicionalnih stilskih kategorija. Sve te kategorije i filozofsko shvatanje pesničkoga govora, koje se nalazi u njihovoj osnovi, uski su i tesni i ne sadrže u sebi umetničko-proznu reč romana.

Stilistika i filozofija reči nalaze se, u suštini, pred dilemom: ili da roman (i, prema tome, svu umetničku prozu koja mu teži) smatraju neumetničkim i kvaziumetničkim žanrom, ili da radikalno preispitaju ono shvatanje pesničke reči koje se nalazi u osnovi tradicionalne stilistike i određuje sve njene kategorije.

Ipak, te dileme nisu ni izbliza svi svesni. Većina nije sklona radikalnom preispitivanju osnovnog filozofskog shvatanja pesničke reči. Mnogi uopšte ne vide i ne prepoznaju filozofske korene one stilistike (i one lingvistike) u kojoj deluju, i klone se svake filozofske načelnosti. Iza pojedinačnih i neujednačenih stilističkih zapažanja i lingvističkih opisa oni uopšte ne vide načelni problem romaneskne reči. Drugi, principijelniji, stoje na tlu doslednog individualizma u shvatanju jezika

i stila. Oni u stilskom činu pre svega traže direktan i neposredan izraz autorove individualnosti, a takvo shvatanje je ponajmanje sklono preispitivanju osnovnih stilskih kategorija u potrebnom pravcu.

Mogućno je, ipak, i ovakvo načelno razrešenje naše dileme: mogućno je setiti se zaboravljene retorike u čijoj se nadležnosti vekovima nalazila čitava umetnička proza. Jer, kad se uspostavi retorika sa njenim drevnim pravima, može se ostati pri starom shvatanju pesničke reči, premeštajući prema »retoričkim oblicima« sve što se u romanesknoj prozi ne uklapa u Prokrustovu postelju tradicionalnih stilskih kategorija³.

Tako razrešenje dileme u nas je, svojevremeno, sasvim načelno i dosledno predložio G. G. Špet. Umetničku prozu i njeno vrhunsko ostvarenje — roman — on potpuno isključuje iz oblasti poezije i smešta ih u čisto retoričke oblike⁴.

Evo šta o romanu kaže G. G. Špet: »Svest i shvatanje da savremeni oblici moralne propagande — roman — nisu oblici pesničkog stvaralaštva, nego su čisto retoričke kompozicije, očigledno, čim nastanu nailaze na teško savladivu prepreku u vidu opšteg priznanja da u romanu ipak postoji izvestan estetički značaj«⁵.

Špet je u potpunosti poricao estetički značaj romana. Roman je vanumetnički retorički žanr, »savremeni oblik moralne propagande«; umetnički

³ Takvo rešenje bilo je naročito privlačno za formalni metod u poetici, jer obnova retorike s njenim pravima izuzetno učvršćuje formalističke pozicije. Formalistička retorika je neophodna dopuna formalističke poetike. Naši formalisti bili su veoma dosledni kad su progovorili o neophodnosti ponovnog rođenja retorike uz poetiku (o tome videti: B. M. Эйхенбаум. Литература*, изд-во „Прибой“, 1927, s. 147—148.

* Izbor rasprava iz te knjige objavljen je na srpskohrvatskom: Boris Ejhenbaum, *Književnost*, Nolit, Beograd 1972. Izbor — Aleksandar Petrov, prevod — Marina Bojić. (Prim. prev.)

⁴ Prvobitno u tekstu: „Эстетические фрагменты“, u konačnom obliku u knjizi *Внутренняя форма слова*, М. 1927.

⁵ *Unutrašnji oblik reči*, s. 215.

ka reč je samo pesnička reč (u razjašnjenom smislu).

Slično gledište izneo je i V. V. Vinogradov u svojoj knjizi *O umetničkoj prozi*, smeštajući probleme umetničke proze u retoriku. Približavajući se Špetu u osnovnim filozofskim definicijama »pesničkog« i retoričkog, Vinogradov ipak nije bio tako paradoksalno dosledan: on je smatrao da je roman sinkretički, mešoviti oblik (»hibridna tvorevina«) i dopuštao je da u njemu pored retoričkih postoje i pesnički elementi⁶.

To gledište koje romanesknu prozu kao čisto retoričku tvorevinu potpuno isključuje iz oblasti pesništva, gledište u načelu pogrešno, ima, ipak, izvesnu neospornu dobru stranu. Ono sadrži načelno i obrazloženo priznanje da čitava savremena stilistika, sa njenom filozofsko-lingvističkom osnovom, ne odgovara specifičnim osobenostima romaneskne proze. Dalje, i samo okretanje retoričkim oblicima ima veliko heurističko značenje. Retorička reč, izučavana u svoj svojoj živoj raznolikosti, ne može da ne pruži duboko revolucionarni uticaj na lingvistiku i filozofiju jezika. U retoričkim formama, kada im se pravilno i objektivno pristupi, sa velikom spoljašnjom preglednošću otkrivaju se takva svojstva svake reči (unutrašnja dijalogičnost reči i pojave (koje je prate) čija ogromna specifična težina u životu jezika do sada nije bila dovoljno uočena i shvaćena. U tome je opšti metodološki i heuristički značaj retoričkih oblika za lingvistiku i filozofiju jezika.

Velik je, takođe, i specijalan značaj retoričkih formi za shvatanje romana. Čitava umetnička proza i roman nalaze se u najbližem genetičkom srodstvu s retoričkim oblicima. I u toku čitavog daljeg razvoja romana njegova najtešnja interakcija (kako mirna tako i borbena) sa živim retoričkim žanrovima (publicističkim, moralističkim, filozof-

⁶ В. В. Виноградов: О художественной прозе, М.-Л., ГИЗ, 1930, с. 75—106.

skim i dr.) nije se prekidala i, možda, nije bila manja od njegove korelacije sa umetničkim žanrovima (epskim, dramskim, lirskim). Ali u toj neprestanoj korelaciji romaneskna reč zadržava svoju kvalitativnu osobenost i nesvodiva je na retoričku reč.

Roman je umetnički žanr. Romaneska reč je pesnička reč, ali se ona, doista, ne može smestiti u okvire postojećeg shvatanja pesničke reči. U osnovi toga shvatanja nalaze se neke pretpostavke koje ograničavaju. Samo shvatanje se u procesu svog istorijskog oblikovanja — od Aristotela do naših dana — usmeravalo na određene »zvanične« žanrove i povezano je sa određenim istorijskim težnjama verbalno-ideološkog života. Zato je čitav niz pojava ostao izvan njegovog vidokruga.

Filozofija jezika, lingvistika i stilistika pretpostavljaju jednostavan i neposredan odnos govornika prema jednom i jedinom »svom« jeziku, i jednostavno ostvarenje toga jezika u monološkom iskazu pojedinca. One, u suštini, znaju samo dva pola jezičkog života, među kojima se raspoređuju sve njima dostupne jezičke i stilske pojave — *sistem jednog jezika i pojedinca* koji govori tim jezikom.

Različiti pravci filozofije jezika, lingvistike i stilistike u različitim epohama (i u tesnoj vezi sa različitim konkretnim pesničkim i ideološkim stilovima tih epoha) unosili su u pojmove »sistem jezika«, »monološki iskaz« i »pojedinač koji govori« različite nijanse, ali je njihova osnovna sadržina ostajala stabilna. Ta osnovna sadržina uslovljena je određenim društveno-istorijskim sudbinama evropskih jezika, i sudbinama ideološke reči, i onim posebnim istorijskim zadacima koje je ideološka reč rešavala u određenim društvenim sferama i u određenim etapama svog istorijskog razvoja.

Te sudbine i zadaci uslovlili su kako određene žanrovske vrste ideološke reči, tako i određene

filološko-ideološke pravce i, najzad, određeno filozofsko shvatanje reči, delimično i pesničke reči koja se nalazi u osnovi svih stilskih pravaca.

U toj uslovljenosti osnovnih stilskih kategorija određenim istorijskim sudbinama i zadacima ideološke reči krije se snaga tih kategorija, ali istovremeno i njihova ograničenost. Njih su stvorile i oblikovale istorijski-aktualne snage verbalno-ideološkog nastajanja određenih društvenih grupa, one su bile teorijski izraz ovih delotvornih snaga koje su stvorile jezički život.

Te snage su *snage spajanja i centralizacije verbalno-ideološkog sveta*.

Kategorija jedinstvenog jezika je teorijski izraz istorijskih procesa jezičkog ujedinjenja i centralizacije, izraz centripetalnih sila jezika. Jedinstveni jezik nije dat nego je, u suštini, uvek zadat i u svakom trenutku jezičkog života suprotstavlja se stvarnoj govornoj raznolikosti. Ali, istovremeno, on je stvaran kao snaga koja prevladava tu govornu raznolikost koja je na određeni način ograničava, obezbeđuje izvestan maksimum uzajamnog razumevanja i kristališe se u stvarnom, makar i relativnom jedinstvu vladajućeg govornog (svakodnevno) i književnog jezika, »pravilnog jezika«.

Zajednički jedinstveni jezik je sistem jezičkih normi. Ali te norme nisu apstraktna prinuda, već su stvaralačke snage jezičkog života, koje prevladavaju govornu raznolikost jezika, objedinjuju i centralizuju verbalno-ideološko mišljenje, stvaraju unutar govorno raznolikog nacionalnog jezika čvrsto i postojano jezičko jezgro zvanično priznatog književnog jezika, ili štite taj već oblikovani jezik od navale rastuće govorne raznolikosti.

Ne mislimo ovde na apstraktni lingvistički minimum zajedničkog jezika kao sistema elementarnih oblika (lingvističkih simbola), koji obezbeđuje *minimum* razumevanja u praktičnoj komunikaciji. Ne posmatramo jezik kao sistem apstraktnih gramatičkih kategorija nego kao *ideološki sadržan* jezik, jezik kao pogled na svet i čak kao

konkretno mišljenje, koji obezbeđuje *maksimum* uzajamnog razumevanja u svim sferama ideološkog života. Zato jedinstveni jezik izražava snage konkretnog verbalno-ideološkog ujedinjenja i centralizacije koja protiče u neraskidivoj sprezi sa procesima društveno-političke i kulturne centralizacije.

Aristotelova poetika, Avgustinova poetika, srednjovekovna crkvena poetika »jedinstvenog jezika istine«, kartezijanska poetika neoklasicizma, Lajbnicov apstraktni gramatički univerzalizam (ideja »univerzalne gramatike«), Humboltov konkretni ideologizam — uza sve razlike i nijanse — izražavaju iste centripetalne sile društveno-jezičkog i ideološkog života, služe istom zadatku centralizacije i ujedinjenja evropskih jezika. Pobjeda jednog dominirajućeg jezika (dijalekta) nad drugima, istiskivanje jezika, njihovo porobljavanje, prosvetilačke istinskom rečju, pripajanje varvara i nižih društvenih slojeva jedinstvenom jeziku kulture i istine, kanonizacija ideoloških sistema, filologija sa njenim metodama izučavanja i učenja mrtvih i zato, kao i sve mrtvo, faktički jedinstvenih jezika, indoevropska nauka o jeziku i njena usmerenost od mnoštva jezika ka jednom prajeziku — sve to odredilo je sadržinu i snagu kategorije jedinstvenog jezika u lingvističkom i stilističkom mišljenju i njenu stvaralačku ulogu koja oblikuje stil u većini pesničkih žanrova, stvorenih u struji tih istih centripetalnih sila verbalno-ideološkog života.

Ali centripetalne sile jezičkog života, otelotvorene u »jedinstvenom jeziku«, deluju usred faktičke govorne raznolikosti. Jezik je u svakom datom trenutku svog nastajanja raslojen ne samo na lingvističke dijalekte u bukvalnom smislu reči (prema formalno lingvističkim obeležjima, uglavnom fonetskim) nego, što je ovde za nas bitno, na društveno-ideološke jezike: društveno-grupne, »profesionalne«, »žanrovske«, jezike generacija i sl. Sam književni jezik sa tog gledišta je samo jedan od

jezika govorne raznolikosti i on sam je, sa svoje strane, takođe raslojen na jezike (jezike žanrova, pravaca i dr.). I ta stvarna raslojenost i govorna raznolikost, nisu samo statika jezičkog života, nego su i njegova dinamika: raslojenost i govorna raznolikost šire se i produbljuju sve dok je jezik živ i dok se razvija; uporedo sa centripetalnim silama neprekidno deluju i centrifugalne sile jezika, uporedo sa verbalno-ideološkom centralizacijom i ujedinjenjem neprekidno deluju i procesi decentralizacije i razjedinjenja.

Svaki konkretni iskaz govornog subjekta predstavlja dodatak kako centripetalnim tako i centrifugalnim silama. Proces centralizacije i decentralizacije, ujedinjenja i razjedinjenja, seku se u njemu, on ne samo što je dovoljan svome jeziku kao njegovo govorno individualizirano otelotvorenje već zadovoljava i govornu raznolikost, njen je aktivni učesnik. I to aktivno sudelovanje svakog iskaza u živoj govornoj raznolikosti određuje jezički oblik i stil iskaza u ništa manjoj meri nego njegovo pripadanje normativno-centralizirajućem sistemu jedinstvenog jezika.

Svaki iskaz pripada »jedinistvenom jeziku« (centripetalnim silama i težnjama) i istovremeno društvenoj i istorijskoj govornoj raznolikosti centrifugalnim, raslojavajućim silama).

To je jezik dana, epohe, društvene grupe, žanra, pravca itd. Može se načiniti konkretna i podrobna analiza bilo kog iskaza, koja će ga razotkriti kao protivurečno napeto jedinstvo dve težnje jezičkog života koje se međusobno bore.

Autentična sredina iskaza, u kojoj on živi i oblikuje se, jeste dijalogizovana govorna raznolikost, bezimena i društvena kao jezik, ali konkretna, sadržajno-zasićena i naglašena kao individualni iskaz.

Dok se osnovne vrste pesničkih žanrova razvijaju u struji ujedinjujućih i, centralizatorskih, centripetalnih sila verbalno-ideološkog života, roman i umetničko-prozni žanrovi koji mu nalikuju

istorijski su se stvarali u struji decentralizatorskih, centrifugalnih sila. Dok je pesništvo u zvaničnim društveno-ideološkim vrhovima rešavalo zadatak kulturne, nacionalne, političke centralizacije verbalno-ideološkog sveta — dole, na balaganskim⁷ i vašarskim binama zvučala je lakrdijaška govorna raznolikost, ismevanje svih »jezikā« i dijalekata, razvijala se književnost fablia⁸ i švanka⁹, uličnih pesama, izreka, anegdota, u kojima nije bilo nikakvog jezičkog centra, u kojima se igrala živa igra »jezicima« pesnika, naučnika, monaha, viteza i dr., gde su svi »jezici« bili maske i nije bilo pravog i neospornog jezičkog lica.

Govorna raznolikost organizovana u tim trivijalnim žanrovima nije bila samo raznolikost u odnosu na priznati književni jezik (sa svom njegovom žanrovskom raznovršnošću), to jest u odnosu na jezički centar verbalno-ideološkog života nacije i epohe, nego je bila svesno suprotstavljanje njemu. Ona je bila parodijski i polemički zaoštrena protiv zvaničnih jezika savremenosti. To je bila dijalogizovana govorna raznolikost.

Filozofija jezika, lingvistika i stilistika, rođene i formirane u struji centralizatorskih tendencija jezičkog života, zanemarivale su tu dijalogizovanu govornu raznolikost koju su ostvarivale centrifugalne sile jezičkog života. Njima i nije mogla biti dostupna jezička dijalogičnost koja je uslovljena borbom društveno-jezičkih gledišta a ne unutrašnjom jezičkom borbom individualnih sloboda ili logičkim protivurečnostima. Uostalom, čak i unutrašnji jezički dijalog (dramski, retorički, spoznaj-

⁷ Balagan — (od persijske reči *bala hane* — gornja odaja) je specifična teatarska forma. Prividno laki tekstovi igrani su na improvizovanim scenama. U Rusiji se pojavio u XVIII veku. (Prim. prev.)

⁸ Fablio (fr. *fabliau* — pričica) — u francuskoj srednjovekovnoj književnosti (od XIII do XIV veka) kratka pričica u stihovima, često antifeudalnog i antiklerikalnog karaktera, bila je začinjena grubim humorom. (Prim. prev.)

⁹ Švank (nem. *Schwank*) — žanr nemačke srednjovekovne književnosti, kratka priča, začinjena sočnim humorom (ponekad u dijaloškom obliku), u stihu ili prozi, srodna fabliou. (Prim. prev.)

ni i svakodnevički) donedavno nije gotovo uopšte izučavan lingvistički i stilistički. Otvoreno se može reći da su dijaloški momenat reči, i sve sa njim povezane pojave, donedavno bili izvan vidokruga lingvistike.

Stilistika je, pak, bila potpuno gluva za dijalog. Stilistika je razmišljala o književnom delu kao o nepristupačnoj celini dovoljnoj samoj sebi, celini čiji elementi čine zatvoren sistem koji izvan sebe ništa ne pretpostavlja, nikakve druge iskaze. Sistem dela zamišljen je po analogiji sa sistemom jezika koji se ne može nalaziti u uzajamnom dijaloškom dejstvu sa drugim jezicima. Delo u celini, ma kakvo ono bilo, sa gledišta stilistike je samom sebi dovoljan i zatvoren autorski monolog koji izvan sebe pretpostavlja samo pasivnog slušaoca. Ako zamislimo delo kao repliku nekog dijaloga, čiji je stil određen njenom uzajamnom vezom sa drugim replikama toga dijaloga (u celini besede) — onda sa gledišta tradicionalne stilistike nema odgovarajućeg pristupa takvom dijalogizovanom stilu. Najizraženije i u najvećoj meri spoljne pojave te vrste — polemički, parodijski, ironični stil — obično se određuju kao retoričke a ne pesničke pojave. Svaku stilsku pojavu stilistika zatvara u monološki kontekst datog samodovoljnog i zatvorenog iskaza, kao da je zaključava u tamnicu jednoga konteksta: ona se ne može dozivati sa drugim iskazima, ne može ostvarivati svoj stilski smisao u uzajamnom dejstvu sa njima, mora se iscrpljivati u svom jedinom zatvorenom kontekstu.

Služeći velikim centralizatorskim težnjama evropskog verbalno-ideološkog života, filozofija jezika, lingvistika i stilistika su, pre svega, tražile *jedinstva* u raznolikosti. Ta isključiva »*orijentacija na jedinstvo*« u sadašnjem i prošlom životu jezika, usredsređivala je pažnju filozofsko-lingvističke misli na najstabilnije, tvrde, teško promenljive i jednomsislene momente reči — prvenstveno *fonetske* momente — najudaljenije od promenljivih društveno-smislaonih sfera reči. Stvarna, ideološki za-

sićena »jezička svest«, koja pripada stvarnoj govornoj raznolikosti i višejezičnosti, ostajala je izvan vidokruga. Ta ista orijentacija na jedinstvo uslovlila je zanemarivanje svih verbalnih žanrova (retoričkih, umetničko-proznih), koji su bili nosioci decentralizatorskih težnji jezičkog ili su, u svakom slučaju, bili suviše suštinski prisutni u govornoj raznolikosti. Izražavanje te govorno raznolike i višejezičke svesti u specifičnim oblicima i pojavama jezičkog života ostajalo je bez ikakvog određenog uticaja na lingvističku i stilističku misao.

Zato taj specifični osećaj jezika i reči, koji je našao svoj izraz u stilizacijama, u skazu, u parodijama, u raznim oblicima verbalnog maskiranja, »posrednog govora« i u složenijim umetničkim oblicima organizacija govorne raznolikosti, u orkestraciji svojih tema pomoću jezika, u svim karakterističnim i dubokim obrascima romaneskne proze — kod Grimelshauzena, Servantesa, Rablea, Fildinga, Smoleta, Sterna i drugih — nije mogao naći odgovarajuću teorijsku svest i osvetljenje.

Problemi stilistike romana neizbežno dovode do neophodnosti da se dotakne niz načelnih pitanja filozofije reči, povezanih sa onim stranama života reči, koje stilistička i lingvistička misao gotovo uopšte nisu osvetljavale — sa životom i ponašanjem reči u govornoj raznolikosti i višejezičnom svetu.